

Гробницата от Свещари

Имайки предвид изследванията върху археологическите материали, проблемите на историята, религията и културата на траките, както и на историческите извори, можем да направим извода, че преди хилядолетия българските земи са били обитавани от един народ изградил своя характерна култура, светоусещане и свой типичен мироглед. Присъствието на големите археологически паметници в Тракия ясно показва характерните особености на тази местна култура. Повлияна от изкуството в Анатолия, изпълнена с проникващи източни елементи, все пак тракийската култура остава едно локално явление, в което тези външни заемки са доразвити и обособени под влиянието на местните обичаи и ритуални церемонии.

Един от тези архитектурни паметници, безспорно показващи ни местните отличителни черти на тракийското изкуство е гробницата от Свещари. Тя е открита в средата на етносната общност, наречена гети и обитаваща Карпатско - Дунавския басейн с Добруджа и североизточна България. Тъй като тази територия е обширна и в нея се вместили и други по - малки етноси, то едва ли може да се говори за единен династичен дом. Държавно - образователните процеси у гетите явно са започнали далеч преди да бъдат забелязани у античните автори и протичат под знака на приемствеността с бронзовата епоха. Това, което знаем за тракийската социална структура, отнесено и към гетите, е че върховният предводител, т.е. царят - жрец е обкръжен от своите приближени аристократи, които са негови "ученици" и членове на затворено мъжко общество.

Около и след средата на VI в. пр. н. е. при гетите започва подем на културата и на по - ясно и сигурно доловими чрез изворовия и археологическия материал процеси на държавно - политически живот. Някои от гетските династически домове започнали да играят все по - значителна роля в общотракийската и балканска политическа история. За тази политическа и военна мощ черпим сведения от много исторически извори. Според Херодот по време на скитския поход Дарий I високо оценил бойните качества на противопоставилите му се гети и той привлякъл в армията си техните конници - стрелци. Сведенията потвърждават наличието на стабилна гетска военно - политическа организация най - късно през последната четвърт на VI в. пр. н.е. В самия край на този век или в началото на V в. пр. н. е. започнали преговорите между одриския владетел Терес и скитския цар Ариапит, продължили през средата на V в. пр. н. . от техните наследници Ситалк и Октамасад. В тези политически отношения роля играели и подчинените на Терес и Ситалк анонимни гетски династи. Гетски конници били привлечени в ситалковата армия при похода срещу Македония и Халкидика през 429 г. пр. н.е.

Сред многобройния археологически материал, датиран от IV и III в. пр. н.е. особена стойност за гетската политическа история има фиалата от с. Браничево. Тя е била подарена от одриския базилевс Амадок, наследник на Котис I, на

анонимен местен династ. Очевидно дареният не е отстъпвал по своите качества от аристократическите предводители от Враца, Александрово, Аджигьол и Борово - всичките съюзници на Котис I.

През 313 г. пр. н. е. понтийските колонии, начело с Калатис, Истрия и Одесос, подкрепени от съюзните траки и скити, повели борба с диадоха Лизимах. Освен одриския цар Севт III, друг сериозен противник на Лизимах бил гетът Дромихет. Според разказа на Диадор, Дромихет победил и пленил диадоха и мирът бил сключен в неговата резиденция Хелис. По време на угощението в чест на тази победа гетите поднесли ястия в сребърни и златни блюда.

Славата и богатствата на гетските басилевси дори надхвърлили предишната представа за мощ, запазена в писмената традиция. Показателен е примерът с царя на кробизите Исант, който по разкош надминавал своите съвременници. Това сведение на Филарх се отнася за средата на III в. пр. н.е. - времето по което, или малко по - рано, в самото начало на века е датирана гробницата от Свещари.

Гетите освен в традиционната орфическа вяра, вярвали и в Залмоксис - техен цар - жрец, който после се превърнал в антропо-демон. Сведения за него черпим от Херодот. Залмоксис учил в мистериалната си зала подбраните мъже - аристократи на безсмъртие. За да го докаже той построил подземно жилище и престоял в него три години, а на четвъртата се върнал при тях. Затова гетите смятали, че са безсмъртни и че отивали след смъртта си при Залмоксис, а на всеки пет години с жребий избирали помежду си пратеник до него, като му давали заръки и го хвърляли върху три копия. Ако той, прободен, умира веднага, вярвали, че богът е благосклонен към тях, ако ли не, оживелият се покривал с позор и друг трябвало да потегли.

Тогава гробницата може да се тълкува и в смисъла на "пещерен дом" от разказа за Залмоксис, в който богочовекът приема за посвещение своите привърженици ученици, защото една тракийска гробница може да изпълнява функциите на надгробие, хероон и ритуално място, когато е добре разчетен текста и контекста ѝ. /1/

След гробницата на Филип II, открита при старата македонска столица Еге край Вергина през 1977 г., откриването на тракийската гробница край Свещари, в България, е най-голямата сензация в областта на античната археология през последните години.

Гробницата е разкрита през есента на 1982 г., по време на археологически разкопки на голямата Гинина могила, разположена в северният край на моголния некропол, намиращ се на 2,500 км. западно от с. Свещари, Разградски окръг. Входът ѝ е обърнат на югоизток, а самата тя се състои от коридор и три камери с правоъгълен план - предверие, странична и централна гробна камера, всяка една от тях стъпка по - далече от външния свят и с пропорционално нарастващи височина и размери. Те са покрити със свод във форма на пълен полукръг.

За разлика от широко разпространените в Тракия през IV и III в. пр. н. е. куполни гробници, представители на които са гробницата при Мезек и казанлъшката гробница, гробницата от Свещари принадлежи на по - малко известен досега тип от вътрешността на Тракия. Правоъгълният план на камерите и полуцилиндричното засводяване показват характерни черти на гробните паметници от елинистическата епоха. Друго свидетелство за принадлежността на гробницата към една обща елинистическа мода са входовете към камерите: горе по - тесни, а долу по - широки, с релефен кант, оцветен в червено, правещ декоративна чупка в горният си край. Идентични входи са открити в гробници от Македония, Александрия и южна Италия. Коридорът водещ към входа е изграден от големи каменни блокове. От двете си страни входът е фланкиран с две правоъгълни колонианти. Капителите са украсени с рисуван в синьо и червено йонийска кима, под която върху гладка лента са връзани малки розети. Над капителите лежи голяма, релефно обработена архитравна плоча, украсена с фриз от букрании, осем - и седемлистни двойни розети и гирлянда. Този мотив се явява в началото на елинистическата епоха и се среща и в други храмове и обществени сгради от началото на III в. пр. н. е. в Пергам, Самотраки и др. /2/

Интересна подробност е наличието на странично помещение, както и отвор /прозорец/, който е разположен до входа, между предверието и страничната камера. Страничното помещение почти винаги липсва в македонските и южноруските гробници, които са оформени само от предверие и гробна камера. Може би тези различия се дължат на местната строителна традиция или на изискванията на тракийският погребален култ.

Вътрешното оформление на гробната камера също е изпълнено в духа на елинистическата архитектурна мода. Четири дорийски полуколони, долепени до стените в предната част и една полуколона в ранен коринтски стил в средата на северната стена поддържат архитрав с регули и фриз от метопаи и триглифи. В рамките на колонадата е вместен фриз от десет женски фигури - кариатиди. Те са разпределени по три на източната и западната стена и четири на северната, където вертикалната ос е подчертана с поставената в средата коринтска полуколона. В люнета на стената, разположена срещу входа на гробната камера е изобразена рисувана сцена, която се състои от осем отделни фигури. От тях пет са жени и заемат, наредени една зад друга дясната половина на люнета, като се движат наляво към трима мъже, също наредени един зад друг, първият от които е конник.

Открити са и две погребални каменни легла - по - голямо на северната страна срещу входа и по - малко на източната стена. Те също принадлежат на тип, широко разпространен през елинистическата епоха и използван предимно за погребения, а тяхното наличие свидетелства, че гробницата е фамилна. /3/

От разрушените архитектурни детайли, разпръснати и в трите помещения, е реконструирана почти изцяло фасадата на гробна едикула, оформена от две правоъгълни колони с капители, корниз и фронтон, оцветен в червено, с глава

на медуза в тимпана. Към украсата на едикулата може би принадлежат и двете каменни статуетки на млади жени, намерени в гробницата. Едикулата е била затворена с три каменни врати. Тази фасада е била поставена пред голямото каменно легло, като е достигала до корниза, отделящ антаблемана от свода. По този начин са били закрити леглото и три от женските фигури на северната стена, а се е виждала само сцената в люнета. Може би фасадата символизира самото светилище, където се помещава гробното легло. /4/

Но за кой е била предназначена гробницата и кой е бил погребан в нея? Намерени са кости от най - малко два човешки скелета - на 35 - 40 годишен мъж и на 20 - 22 годишна жена. Тези находки обаче не бива да се възприемат буквално, тъй като гробницата е била ограбена, костите разпилени из нея, а е възможно някои от тях да са били изнесени. Още повече, че някои находки предполагат тя да е била използвана повторно. /5/

От внушителните ѝ размери и разкошната ѝ украса можем да съдим за богато погребение на знатен тракиец /тракийка/. Може би семантиката и значението на изображенията ще ни внесат известна яснота.

В сюжета на живописата в гробницата централно място заемат конникът и поднасящата му венец жена. Конникът е представен в пълен профил, с късо подстригана коса и с овнешки рог на главата. Лицето му е младо, облечен е в къса до над коленете дреха и седи на седло, от което висят четири пискюла, излизащи от дълги, закачени на седлото шнулове. В лявата си ръка държи поводите на коня, а с дясната посяга напред. Конят му е с оглавник и е вдигнал левият си крак високо, а седлото е закрепено на широк презгръден ремък. Срещу конникът е изобразена жена с дълга, прибрана зад ушите коса, а главата ѝ е обърната ан фас. Тя е облечена в дълъг хитон, над който през дясното ѝ рамо е праметната мантия, оставяща открита само дясната страна на бюста ѝ. С лявата ръка тя държи края на мантията, а с дясната, както вече казахме, поднася венец на конника. Зад нея са изобразени една зад друга две жени с тънко тяло и младежки лица. Първата е с къса коса, а хитонът ѝ, препасан през кръста, стига до петите. В лявата си ръка държи кана, а в дясната малко сандъче с двусклонен похлупак. Следващата я девойка, в хитон и мантия, държи пред себе си кутия. Тя е малко по - висока от предишната. След тях са представени още две момичета, първото от които поема някакъв съд от второто, което ѝ го подава. Зад конника е представена фигура на мъж, с меч на пояса. Облечен в дълъг до коленете хитон той носи на раменете си някакво оръжие, което е хванал с лявата ръка пред гърдите си. Зад него е изобразен трети мъж, по - едър от втория. Жените пристъпват към конника по постепенно издигащ се подиум, а земята под мъжете е маркирана с хоризонтална линия. В композицията се усеща чувство за симетрия и равновесие. Фигурите са изпълнени с лекота и увереност. В сюжета и стила, живописната украса на свещарската гробница намира най - близък паралел в големия фриз на казанлъшката гробница, с която са били изградени почти едновременно.

Любопитно тълкуване на значението на тази рисуванa живопис дава Иван

Венедиков. Заради леката извивка на гърба на конника, заради извивката на носа му и накрая заради овнешките рога на слепите му очи, той вижда в конника изображение на Александър Македонски. В монетите на Лизимах, с образа на Александър Велики, владетелят твърде често се представя с по - големи или по - малки овнешки рога. Тези монети се датират през втората половина на III в. пр. н. е. Изобразяването на Александър с овнешки рога е възприето и върху сребърните тетрадрахми на много гръцки градове - Бизантион, Енос и Маронея. /6/. От тук следва, че живописата в гробницата представя някакъв епизод от живота на този владетел. Сигурни данни за идването на Александър в тази област имаме само във връзка с похода му срещу трибалите през 335 г. пр. н. е. Самият поход е насочен срещу трибалите, но не се развива в земите населени от тях, а в земите на гетите и кробизите и този поход е единственото събитие от живота му, с което той е свързан с тази част от Тракия лично. Александър дошъл в Тракия съвсем млад и без славата на завоевател. Но гробницата е издигната, когато неговото име се разнасяло по целият свят около източно Средиземно море и когато той отдавна е бил мъртъв. В тази област той бил посрещнат от една царица, която по всичко изглежда, че в момента не е имала мъж, може би дори била по - млада от Александър. Когато на свой ред тя умряла, най - голямото събитие в живота ѝ било срещата с Александър. И ето, че това събитие било възпроизведено в живописата така, както то могло да се свърже с нея. В гробницата била изписана тя, в момента на посрещане на победителя на трибалите от нея. Всичко казано до тук ни позволява да датираме гробницата по живота на една тракийска принцеса, съвременница на Александър Велики, която умряла 30 - 40 години след смъртта му. /7/

Съществува и вероятност обаче живописата в гробницата да е рисувана от гръцки художник. В такъв случай, ако на него му е било поръчано да изрисува изображението на някакъв тракийски владетел, то той е изобразил лика на Александър, с оглед на факта, че този образ по онова време се е рисувал навсякъде и му е бил най - достъпен.

А защо не пък точно конникът от изображението да е погребаният покойник? Тогава сцената може да се тълкува като хероизация, т.е. обожествяване на знатния тракиец след смъртта му. Той получава златен венец от богинята и се превръща в херос. /8/

Сцената може да се тълкува и като типична илюстрация на тракийската космогония, митология и религия. Върху коня, чиято глава поразително напомня ритона с конско изображение от с. Борово, Русенски окръг, е царят. Богинята-майка го въвежда в царско-жречески сан и заедно с това, след като е изминал ценностите изпитания, в ранг на свой син-любовник, т.е. на бог.

Освен есхатологичната идея за "хероизация", съществува и предположение за влагане на царска идеология. Сюжетът, в който се срещат богиня и конник не е развит единствено в тази гробница. Можем да го открием в два златни пръстена от Тракия: от Розовец и от Брезово. В тези и други подобни паметници е

представена сцена на инвеститура - конникът получава царските инсигнии на властта от ръцете на Великата богиня-майка, които могат да бъдат лък /Летница/, чаша /Брезово, Розовец/, венец /Свещари/.

Това предположение се потвърждава и от откритата при пресяването на пръстта от насипа на могилата златна обица във формата на лъвска глава, която явно е била изгубена навън от грабителите. Това предполага, че е имало наличен златен инвентар, вероятно атрибут на царя, който той е носел приживе и то в зависимост от характера на официалната церемония, празника или жертвоприношението. /9/

От друга страна отношенията на героя и богинята могат да имат характер и на свещен брак. Тук трябва да се спомене и една прилика с казанлъшката гробница - именно в смисъла на свещен брак някои тълкуват стенописите в централната ѝ камера. Хиерогамията има място в царската идеология, защото именно брака на митичния цар с принцесата, дъщеря на Великата богиня-майка и въплъщение на земята на страната му, осигурява властта. От гледна точка на царската идеология, стенописите от Свещари и Казанлък могат да се разглеждат като два последователни епизода от мита за героя. Той е хероизиран, като получава царска инсигния, след което встъпва в брак с богинята или с дъщеря ѝ. И в свещарската фреска женското шествие наподобява идеята за сватбено тържество, което в казанлъшката живопис е показано подробно. Следователно можем да обобщим, че в шествието от люнета на гробницата, есхатологичната идея се съчетава и с представата от царската идеология, според която героят се жени за богинята или нейната хипостаза. /10/

Важно е и присъствието на коня, който в тракийската символика се явява заместител на владетеля и едва след като той бива посечен от господаря си и кръвта му проникне в земята, тогава е възможен свещен брак с Великата богиня-майка и неговото прераждане. Като посредник, конят осигурява позицията между света и вярата, между профанната територия и небето. По този начин се съхранява безсмъртието. Конникът и фигурата на ездача са отношение към безсмъртието. Слънчевото животно - конят, ще бъде символ на функциите на царя да поддържа ред в орфическата вселена, с непрекъснато кръгово движение по земята /царството му/ и с непрекъснато циклично движение по небесния свод. Това животно остава символ на религиозното убеждение, че царя ще се върне, защото е безсмъртен. /11/

Горното се потвърждава и от броя на принесените в жертва коне: открито е едно погребение на кон извън гробницата и най-малко още четири в нея.

Нека обаче освен рисуваната да разгледаме и оригиналната скулптурна украса на гробницата.

С разполагането на фриза от десетте кариатиди е получен съвършен синтез между архитектура и скулптура. Фигурите са разположени върху висок цокъл от ортостати със сложен профил. Високи са около 1,20 м. ,облечени в дълъг до земята хитон, препасан с колан под гърдите. Под колана се спуска пола, декоративно оформена като обърната чашка от три акантови листа, която

наподобява лотос. Двата външни листа завършват с красиво извити нагоре волути, а третият, спуснат надолу, е с подвит навън връх. Краката са обути в тесни обувки. Кариатидите са поставени фронтално, в тържествена поза. Косите са тъмнокафяви, разделени на път в средата, с падащи върху раменете плитки, а на главата си имат калатос. Ръцете, свити в лакътя, са вдигнати нагоре, като че ли поддържат архитрава. При жените в северните ъгли на гробната камера е вдигната само едната ръка. Но независимо от еднаквата поза, лицата са различни и всяко притежава индивидуална характеристика. Наред с лицата на млади момичета са представени почти реалистични портрети на зрели жени. Биха могли да се разграничат различните майстори, които са работили релефите. Това личи от сравнението на пропорциите на фигурите, формата на лицата, ръцете и на детайли от украсата на дрехата. /12/

Какво е било предназначението на женските фигури в гробницата - функционално или декоративно? Каква е била тяхната символна стойност?

Три са техните отличителни белези: калатос, “растителен костюм” и вдигнатите ръце. Калатосът е ритуална шапка, свързана с култовите ритуали на божествата на плодородието. Към същият кръг ни насочва и полата във вид на акантов цвят. /13/

Жените биха могли да се тълкуват и като антропоморфен образ на световното дърво. Доказателство за това са вдигнатите ръце, които биха могли да изобразяват вейките на това дърво, още повече, че в редица изображения от скитските могили, както и в множество гръцки паметници, те преминават в клони. /14/ Много изследователи тълкуват кариатидите като изпълняващи ритуален танц, като най-голямо основание за тази хипотеза им дава калатоса, неотменен атрибут на танцуващи фигури от други археологически находки /пръстени от Лувър, Павловския и Курджинския кургани, златни апликации към дреха от Большая Близница/. Тъй като семантично кариатидите са свързани с идеята за плодородието, то навярно в определен ритуален контекст, танцът е също неотделим от тази идея. /15/

Интересна хипотеза за значението на кариатидите ни предлага Иван Венедиков. Той тълкува фигурите, като изображение на Майката на боговете и по един достоверен начин установява, че представената богиня отговаря на гръцката Хестия: върху двата капителя при раменете на двете богини в ъглите на стената срещу входа е поставен по един ястреб /орел/, а ястребът е птицата на Хестия. Тази хипотеза, свързана с разказа на Диодор, че именно Хестия дала законите на Залмоксис, ни дава една любопитна интерпретация на фигурите. /16/

Но птиците могат да имат и друго тълкувание. Те, скулптирани в двата ъгъла на фриза, може би свързват покойника с горния /небесен/ свят, със слънцето, точно по смисловото съдържание на лотоса, който е един от символите на дървото на живота, изобразяващо тристепенния вертикален строеж на Космоса. /17/

Като че ли най-достоверна и вероятна звучи хипотезата на проф. Фол за значението на десетте кариатиди от Свещари: те изобразяват десетстепенния цикъл /4+3+3/ на орфическата космогония, изградена върху самооплождането

на Богинята - майка, превеждат орфическата доктрина за безсмъртието, което се осигурява чрез новото раждане на владетеля след неговата смърт /= на брак с богинята/. Персонифицираното мъжко начало е във формата на бичите глави от фриза над входа. /18/

Откритите женски фигури от Свещари несъмнено ще допринесат да се изяснят същността и аспектите на женските образи в тракийското изкуство. Те ще предположат и ново тълкуване на вече открити археологически находки.

Прави впечатление, че гробницата не е завършена. Елементи от украсата на някои от кариатидите са само загатнати, в долната част на малкото погребално легло орнаментите само са очертани с тъмна боя, а рисунката от люнета на централната гробна камера не е оцветена, художникът само е акцентирал с червена боя украсата на седлото на конника. Две от четирите дорийски полуколонии също са останали недовършени.

Може би гробницата е била предназначена за владетел и започната още докато е бил жив, но поради преждевременната му смърт, става невъзможно нейното завършване. /19/

Този факт, както и други подробности, като тази, че блоковете и кариатидите са били скулптирани предварително и след това монтирани в гробницата, което е наложило някои поправки на място, предполага наличието на ателие и добре школовани майстори в района.

Гробницата, както видяхме, има доста сходства с други паметници от същия период и по точно с гробницата от Казанлък. И двете са шедеври на старогръцкото "техне", най-вероятно по времето му след смъртта на Александър Велики и представят в централните си стенописи обичайната за елините хероизация: чрез коронация в свещарската гробница и чрез погребално угощение в казанлъшката. /20/

Те са достатъчно свидетелство за това, че Тракия не само е била част от голямото художествено "койне" на елинистическото изкуство, но е взимала и активно участие в процеса на неговото формиране.

Значението на гробницата нараства и от обстоятелството, че е открита на север от Балкана, в областта населявана в древността от гетите. Нейното изграждане съвпада с върха на тяхната политическа и военна мощ в началото на III в. пр. н. е., период за който има богата информация в античните извори.

Това се предполага и от факта, че тя не е изолирано явление в района на Свещари. В близост до нея е ситуирано прочутото светилище Демир-баба теке. Постройката на това светилище е легнала на скала, в която са изсечени стъпала. Светилището е разположено при високи отвесни скали, в които се забелязват пещери и ниши. На платото над тях, казълбашите честват Гергьовден и други свои празници. Светилището, което е добре поддържано и до ден днешен, е по-древно тракийско светилище, почитано и през българското Средновековие. Около него се образува кръг от тракийски крепости и селища, някои от които с дълъг живот, до края на античността. Този район се нарича от местното

население Даусдава. Етимологията даос- и -дава е със значение Вълчи град. Това е съставна тракийска агломерация с хилядолетен живот и със сложна организация на връзките между отделните крепости, селища и светилища. Множество надгробни могили в кръг опасват крепостите и светилищата. Една от тях е и Гинината /Хлътналата/ могила, в която е открита свещарската гробница. Дали пък в някои от околните тракийски селища не трябва да търсим столицата на погребания владетел?

Видяхме, че голяма част от предложените интерпретации на гробницата и нейните елементи са хипотетични, но смятам, че в настоящата курсова работа успях донякъде да ги изясня и някои от тях, надявам се достоверно - да свържа във взаимно допълващи се изводи.

Това, с което бих искал да завърша е, че несъмнено този ценен паметник на тракийското изкуство дава възможност за едно по-задълбочено проследяване на различните култове, обичаи и ритуални церемонии у траките.

Бележки:

1. Фол, А. , Политика и култура в древна Тракия, стр. 171
2. Чичикова, М. , Гробницата от Свещари, стр. 19
3. The tracian tomb near the village of Sveshtari, стр. 106
4. Чичикова, М. , Гробницата от Свещари, стр. 20
5. The tracian tomb near the village of Sveshtari, стр. 53
6. Венедиков, И. , Раждането на боговете, стр. 283
7. Венедиков, И. , Раждането на боговете, стр. 286-287
8. Чичикова, М. , Гробницата от Свещари, стр. 20
9. Фол, А. , Втора година Гетика, стр. 5
10. Маразов, И. , За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари, стр. 29
11. Фол, А. , Втора година Гетика, стр. 5
12. Чичикова, М. , Гробницата от Свещари, стр. 22
13. Маразов, И. , За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари, стр. 30
14. Маразов, И. , За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари, стр. 30
15. Маразов, И. , За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари, стр. 31
16. Венедиков, И. , Раждането на боговете, стр. 280
17. Фол, А. , Втора година Гетика, стр. 4-5
18. Фол, А. , Втора година Гетика, стр. 4
19. The tracian tomb near the village of Sveshtari, стр. 119
20. Фол, А. , История на българските земи в древността, стр.406

Библиография:

1. Fol, A. , Chichikova, M. , Ivanov, T. , Teofilov, T. , The tracian tomb near the village of Sveshtari, S. , 1986
2. Фол, А. , Политика и култура в древна Тракия, С. , 1990

3. Фол, А. , История на българските земи в древността, С. , 1997
4. Фол, А. , Втора година Гетика, сп. Изкуство, 1983
5. Чичикова, М. , Гробницата от Свещари, сп. Изкуство, 1983, 4
6. Маразов, И. , За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари, сп. Изкуство, 1985
7. Венедиков, И. , Раждането на боговете, С. , 1992

-----

discoverybg.muffty.org

Това произведение е лицензирано под [Криейтив Комънс лиценза Признание-Некомерсиално-Споделяне на споделеното 2.5](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/).

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike2.5 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/).